

VAN FENOMENOLOGIE NAAR ETHIEK

Stephan Strasser

Woord vooraf :

In het kader van een reeks BRT-televisie-gesprekken (Fundamenten, productie Erik Pertz) met Belgische en Nederlandse filosofen (zie ook reeds 'De Uil van Minerva' volume 4, nummer 2, winter 1987/88 : Jacques Taminiaux) had ik in het najaar van 1980 een interview met de Oostenrijkse-Nederlandse wijsgeer Stephan Strasser die op 1 juli 1991 te Nijmegen is overleden. De TV-opname had bij hem thuis in de Museum Kamstraat te Nijmegen plaats en was een tiental dagen voordien vooraf gegaan door een voorbereidend gesprek.

Hoewel Stephan Strasser vrij laat tot de wijsbegeerte is gekomen, heeft hij toch binnen de fenomenologische beweging enige bekend verworven. Hij is in 1905 in Wenen geboren, studeert er Duitse en Franse literatuur en experimentele psychologie. Om het anti-judaïsme in zijn land na de Anschluss van 1938 te ontvluchten, emigreert hij met zijn gezin in dat zelfde jaar en komt naar België. Hij is aanvankelijk leraar te Turnhout; in Leuven, waar hij wegens de Duitse bezetting moet onderduiken, leert hij de filosofie van Husserl kennen in wiens oeuvre hij zich verdiept. Strasser verblijft in Vlaanderen tot 1947, het jaar waarin hij hoogleraar in Nijmegen wordt. Hij doceert er wijsgerige antropologie en pedagogiek. In 1975 gaat hij met emeritaat; bij die gelegenheid wordt hem het huldeboek 'De eindige mens?' aangeboden, met bijdragen van collega's en vrienden (red. C. Struyker Boudier, Bilthoven, Ambo, 1975). Tot de belangrijkste publicaties van Stephan Strasser behoren het eerste deel van de bekende 'Husserliana' : 'Edmund Husserl : Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge' (1950), 'Het zielsbegrip in de metafysische en in de empirische psychologie' (Leuven-Nijmegen, 1950), 'Das Gemüt' (Utrecht, 1956), 'Fenomenologie en empirische menskunde' (Arnhem-Zeist, 1962), 'Bouwstenen voor een filosofische antropologie' (Hilversum, 1965), 'The Idea of Dialogal Phenomenology' (Pittsburgh, 1969), 'Jensets von Sein und Zeit' (Den Haag, 1978). Toen we het TV-gesprek hadden legde Strasser de laatste hand aan wat hij zijn tractatus ethico-politicus noemde, in 1981 als 'De burger voorbij' bij Ambo (Baarn) gepubliceerd. In 1983 verschijnt in Pittsburgh 'Understanding and Explanation'. Zijn laatste boek heeft hij niet meer zien verschijnen : 'Welt im Widerspruch.

Gedanken zu einer Phänomenologie als ethischer Fundamentalphilosophie' verschijnt postuum als deel 124 in de *Phaenomenologica* (Dordrecht, Kluwer).

Het grootste deel van de tekst van het (verloren gewaande) TV-gesprek verschijnt hier als een wat laat (maar nooit te laat) 'in memoriam Stephan Strasser'. De redactie dankt mevrouw G. Strasser (Nijmegen) en de BRT om dit gesprek te mogen publiceren. (JDV)

*

- *Stephan Strasser, als ik uw levensloop overzie : geboren en studies in Wenen, gevlucht naar Vlaanderen, een hoogleraarschap in Nijmegen, uw intensieve kennismaking met een aantal wijsgerige stromingen, dan kan ik mij voorstellen dat u tegelijk getuige geweest bent van een aantal heel belangrijke geestesstromingen in de Europese cultuur.*

- *Wat u vermoedt is inderdaad het geval — toen ik in Wenen studeerde kende men de opkomst van de psycho-analyse, constitueerde zich de Wiener Kreis; verder was de strijd om de verschillende opvattingen van het socialisme in Wenen zeer heftig — dat heb ik allemaal van dichtbij meegemaakt. Ook heb ik van zeer dichtbij de opkomst van het nationaal-socialisme kunnen zien en dat was dan, zoals u weet, de reden waarom ik geëmigreerd ben en naar België verhuisd ben; ik kan zeggen dat ik een stuk geestesgeschiedenis aan den lijve heb ondervonden.*

- *Toen u kennismakte met de psycho-analyse had u dan zelf contact met de belangrijkste figuren zoals Freud en Adler, of was er nog een andere richting waarmee u kennis gemaakt heeft ?*

- *Ikzelf was leerling van Karl en Charlotte Bühler. De grote strijd in Wenen — dat klinkt tegenwoordig een beetje ongeloofwaardig, maar dat was toch zo — ging toen tussen Alfred Adler en Sigmund Freud. Wenen socialistisch zijnde, sympathiseerde meer met de Individualpsychologie van Adler die veel gemakkelijker in een socialistischer denkrant past dan de psychoanalyse. De eerste vraag die mij de directeur stelde aan de eerste school waar ik doceerde, was : bent u psychoanalyticus dan wel individualpsycholoog ? Toen zei ik, ik ben een leerling van Karl en Charlotte Bühler — dat accepteerde hij.*

- *Waarin bestond het werk van de Bühlers - in welke mate onderscheidden die zich van Freud en Adler ? Was dat een totaal andere richting ?*

- Dat was toen een begin van experimentele psychologie die niet de ideologiserende opvattingen hetzij van Adler hetzij van Freud wilde meemaken en zich daarvan distantieerde.

- *Waren die dan vooral exempirisch werkzaam ?*

- Ja, die waren allebei empirisch werkzaam. Ik was getuige toen Lazarsfeld Charlotte Bühler voorstelde de statistiek op empirische onderzoeken toe te passen. Dat was, denk ik, voor het Europese continent een begin.

- *Niet alleen de psychologie heeft u beziggehouden in Wenen - ik dacht ook de Duitse literatuur. Welke waren daar de belangrijkste stromingen en wie heeft u daar dan gekend ?*

- In Wenen heb ik zowel germaanse en Franse taal- en letterkunde gestudeerd. Ik had echter ook al een sterke belangstelling voor filosofie; ik volgde lessen bij Moritz Schlick, die zoals u weet, een van de hoofdfiguren van de Wiener Kreis was. Ik heb ook, al was ik geen jurist, college bij Hans Kelsen gevolgd met zijn toepassing van het positivisme op de rechtswetenschappen — allebei waren ze schitterende docenten, volkomen overtuigd hebben ze me echter geen van beiden, al was ik toen nog niet in staat mijn tegengestelde positie filosofisch te motiveren. Karl Popper was een persoonlijke vriend van mij; ik heb destijds in een van de geschriften die aan mij gewijd zijn die kleine anekdote verteld dat Popper en ik in de tram een gesprek hebben waar ik Popper vraag, zeg Karl, kun je me een beetje uitleggen waarmee je bezig bent — dat was toen die *Logik der Forschung* — hij antwoordde me : "Ach, Stephan, das wirst du nie verstehen".

- *Is u met wijsbegeerte uiteindelijk pas echt in Vlaanderen begonnen ?*

- Ja, en ook pas in de loop van de oorlogsgebeurtenis; ik moest onderduiken om vervolging te ontlopen; ik heb me, voorzichtig gezegd, vijftig maanden rustig moeten houden. Het was eigenlijk meer dan dat. In die tijd keek professor Herman Van Breda van de Leuvense Universiteit uit naar een mogelijke medewerker voor het Husserl Archief want Ludwig Landgrebe en Eugen Fink moesten zich bij het Duitse leger gevoegen en hij had niemand meer. Ik was dan verplicht mij in de Husserlmanuscripten te verdiepen; die vijftig maanden waren beslissend voor mijn leven, want het is eigenlijk Husserl die mij tot de filosofie heeft bekeerd. Pas bij Husserl heb ik begrepen dat filosofie een beslissende zaak is omdat ze de zaak van de beslissingen is.

- *U heeft zich in die husserliaanse fenomenologie ingewerkt omdat dit nodig was om de zin van de transcripties van het werk van Husserl te begrijpen. U heeft trouwens de 'Cartesianische Meditationen' in de Husserliana uitgegeven. Was dat boek niet al uitgegeven ?*

- Toch niet. Van zijn oorspronkelijke rede in de Sorbonne bestond er wel een Franse vertaling waar onder andere Levinas aan meegewerkt heeft — maar de Duitse tekst — en hij heeft de lezingen toch in het Duits gehouden, bestonden niet. We beschikten over een heel complex van manuscripten en het was mijn taak te achterhalen wat Husserl daar nu werkelijk als zijn tekst heeft beschouwd en wat alleen maar randopmerkingen zijn. Die leverden veel moeilijkheden op. Er was een getikt manuscript, maar de randopmerkingen werden gestenografeerd — en die stenografie van Husserl lezen was niet eenvoudig. Het was — en dat was nu providentieel, een Oostenrijkse steno dat zowel mijn vrouw, mijn schoonmoeder als ik kende. Maar dit Oostenrijkse stenoschrift heeft zich ook ontwikkeld en Husserl gebruikte eigenlijk de allereerste fase van deze ontwikkeling en voor ons was het niet eenvoudig dit te transcriberen. Na drie maanden waren we dan zo ver dat we, laten we zeggen, in de transcripties van Eugen Fink nog kleine foutjes konden ontdekken. Niet alle manuscripten waren stenografisch; sommige waren getikt en bestemd voor de uitgave, maar het grootste deel van de nalatenschap bestaat uit duizenden pagina's steno waar dus iemand die daar niet vertrouwd mee is hulpeloos staat.

- *Voor ik op Husserl verder wil ingaan, is er toch iets dat mij verwondert, namelijk het feit dat u pas vrij laat tot de wijsbegeerte is gekomen. Normaal zou men zeggen dat men de zin of de 'nusus philosophicus' al heel vroeg heeft, dat men daarmee geboren is.*

- Wenen is niet een stad van wijsbegeerte, Wenen is de stad van literatuur en muziek en van kunst. De Wiener Kreis was een klein select groepje, daar kwam je niet in als je geen fysicus of een mathematicus was of een zeer grondige kennis op dit gebied had. Mijn belangstelling ging in eerste instantie de literaire en de artistieke en de muzikale richting uit, de filosofie leek me toen nog een vrij abstracte aangelegenheid; het is pas naar aanleiding van Husserl dat ik daar werkelijk door gegrepen werd.

- *De achtergrond in Wenen kan uiteraard een rol spelen aangezien, zoals u zegt, Wenen misschien niet de stad van de filosofie is, maar dat het voor u persoonlijk zo laat gekomen is, blijft me verwonderen : ik kan me toch voorstellen dat indien*

men belangstelling heeft voor filosofie men zelfs in Wenen die filosofie zou gaan beoefenen.

- Belangstelling voor filosofie heb ik in Wenen ook wel gehad, ik heb die twee namen genoemd, maar — nogmaals — de belangstelling ging pas later verder; van een belangstelling naar een persoonlijke beoefening — daar is nog een grote stap en een stimulus voor nodig en die stimulus heb ik in Wenen niet ontvangen; ik had gewoon niet de leraren die mij daartoe stimuleerden. In de discussies rondom Husserl heb ik die stimuli wel ontvangen.

- *Wat heeft Husserl voor de wijsbegeerte en voor de fenomenologie betekend ?*

- Mag ik dat misschien vergelijken met de invloed van de Wiener Kreis ? De vertegenwoordigers van deze stroming vooronderstelden reeds het functioneren van de wetenschappen, zowel van de ervaringswetenschappen als van de formele logica. Daartegenover tracht Husserl de basis van deze wetenschappen te achterhalen, zowel van de formele logica (lees een van zijn boeken, *Formale und Transzendente Logik*), alsook van de empirische wetenschappen — dit is de levenswereld, de leefwereld zegt men tegenwoordig bij voorkeur, de leefwereld als vergeten fundament van de ervaringswetenschappen. Die zeer radicale en tevens hartstochtelijke manier van probleemstelling heeft me bijzonder geboeid.

- *De fenomenologie is ook een methode.*

- Die methode bestaat er in de vooronderstellingen die iedere wetenschap uiteraard maakt en moet maken uit te schakelen, tussen haakjes te zetten, zoals Husserl zegt, en terug te gaan naar de meest oorspronkelijke ervaring zelf. Dat is de methode die hij de reductie noemt. Verder moet ik stellen dat de fenomenologie het tegendeel is van het fenomenisme dat ervan uitgaat dat de werkelijkheid verborgen is achter een rookgordijn van fenomenen. De fenomenologie stelt voorop dat we eerst de fenomenen, zoals ze zich aan ons voordoen, zonder vooroordelen of zonder wetenschappelijke apriori's, moeten beschrijven en analyseren en dat we van deze beschrijving en van deze analyse moeten uitgaan. Dan komt uiteindelijk ook de wetenschap aan de beurt, maar die komt niet allereerst. Daar is ook nog een belangrijke gedachte van Husserl, dat men tot het wezen moet doordringen en wel volgens een heel bepaalde methode, de eidetische variatie. Pas als men het wezen van een waarneming of van een oordeel kent, kan men daarover iets algemeen, iets filosofisch verantwoord zeggen. Of die wijsbegeerte van Husserl een grote invloed heeft gehad, daar kan ik zondermeer 'ja' op zeggen, ze heeft talrijke menswetenschappen beïnvloed. Beperk ik mij nu tot de psychologie —

want dat is de wetenschap die ik van het dichtste bij ken — dan denk ik aan het fenomeen van het leren. Een neo-behaviourist gaat ervan uit dat de mens een organisme is en dat het leren voor alle organismen hetzelfde is, zodat ik even goed met een rat kan werken die in een kunstmatig labyrint wordt geplaatst en moet leren de weg te vinden naar een verborgen bron van voedsel. Daartegenover vraagt de fenomenoloog zich af of het kind dat leert lopen, het kind dat een gedicht uit het hoofd leert, of het kind dat moet leren te lijden zonder te klagen, drie keer op een gelijke manier 'leert' ? Is dat nu hetzelfde fenomeen dat ik met dat woordje leren aanduid — of hebben we daar niet te maken met drie volkomen verschillende fenomenen ? Slechts een nauwkeurige beschrijving en analyse kan daar uitsluitsel over geven.

- *Nadat u Husserl heeft bestudeerd heeft u toch op een of andere manier zelf afstand genomen van die fenomenologie — u heeft een eigen richting gekozen ?*

- In Leuven waar ik ook colleges heb gevolgd, leerde ik die neo-scholastiek kennen in de zeer ruime en zeer brede opvatting die in Leuven toen beoefend werd. Maar deze wijsbegeerte is een totaal andere dan die van Husserl. Een synthese zoeken vond ik uitdagend en daar is mijn boek over het *Zielsbegrip in de metafysische en in de empirische psychologie* aan gewijd. Het was eigenlijk de resultante van de botsing van twee krachten die nogal diametraal tegenover elkaar stonden.

- *Welke waren voor u de redenen om van Husserl afstand te nemen; zijn er enkele concrete punten in de wijsbegeerte en in de methode van Husserl die u niet of minder bruikbaar vindt ?*

- De wijsbegeerte van Husserl is ondanks alles een fenomenologisch idealisme; reeds in mijn Leuvense tijd waren er verdergaande ontwikkelingen. Ik noem de naam van Sartre, ik noem de naam van Merleau-Ponty, ik noem de naam van Helmut Plessner en van Max Scheler die dit idealisme niet meer hebben geaccepteerd en er iets anders van gemaakt hebben; ik hoop te mogen zeggen dat ik deze impulsen positief heb geïntegreerd in mijn eigen zienswijze.

- *U noemt de naam Heidegger niet !*

- Ik noem Heidegger niet, maar ik zou hem eigenlijk moeten noemen, want ook Heidegger heeft op mij een diepe indruk gemaakt al zou ik nooit van mij willen zeggen dat ik een lid ben van de Heideggergemeente, zoals sommige anderen het zijn.

- *U stelt een dialogale fenomenologie voor.*

- Dit was een van mijn eerste pogingen om mij relatief zelfstandig ten opzichte van Husserl op te stellen. Zoals ik u reeds gezegd heb heeft Husserl het herhaaldelijk over het eenvoudige beschrijven — das schlichte Beschreiben — en daarin onderschat hij de betekenis van de taal. Daarop hebben de taalanalytici veel kritiek. Ik denk vooreerst dat in de werkelijkheid zowel van het dagelijkse leven alsook van het wetenschappelijk leven de waarheid dankzij samenspraak tot stand komt, dankzij spreken en luisteren en wel door mensen van verschillende standpunten die zich van een enigszins verschillende taal bedienen en die elkaar uiteindelijk toch moeten begrijpen — dat is de grondgedachte van de lezingen die ik onder de titel *The Idea of Dialogical Phenomenology* in de Verenigde Staten heb gegeven en gepubliceerd.

- *De fenomenologie verwijt men soms dat zij van een zwevende literaire terminologie gebruik maakt — wat denkt u daarvan ?*

- Dit verwijt verrast me een beetje; juist als men van Husserl komt kan men dit helemaal niet vinden. Het eerste grote werk van Husserl, *Logische Untersuchungen*, is heus in een zeer heldere, zeer nuchtere vaktaal geschreven, helemaal niet zwevend. Ik kan me voorstellen dat deze indruk enigszins gewekt wordt door sommige vertegenwoordigers van wat men hier de Utrechtse school noemt. Met name zijn goede vriend en zeer betreunde collega Frederik Buytendijk hield er een zeer mooie taal op na, maar mijns inziens doet dit streven naar mooie vormgeving niets af aan het filosofische gehalte; het ene kan niet in de plaats van het andere komen. Ik vrees dat hier een, zij het scientistisch, zij het neopositivistisch vooroordeel in het spel is als men het verwijt analyseert.

- *Het thema van de objectiviteit speelt een belangrijke rol in uw boek 'Fenomenologie en empirische menskunde'; waarin bestaat het onderscheid tussen de objectiviteit die de fenomenologie op het oog heeft en de objectiviteit van de wetenschappen ?*

- De objectiviteit die de fenomenologie op het oog heeft is op de eerste plaats de objectiviteit van de waarneming. Het is geen toeval dat een van de hoofdwerken van Merleu-Ponty *Phénoménologie de la Perception* heet. Deze objectiviteit noem ik de eerste objectiviteit. De wetenschap kan daar niet bij blijven staan en construeert een andere soort objectiviteit. Precies zoals ze ook een kunstmatige taal in het leven roept. Men vergeet erbij te zeggen dat deze tweede objectiviteit de eerste objectiviteit vooronderstelt. Dit wordt door de fenomenologie altijd —

en terecht — benadrukt. Dat is juist de objectiviteit van de leefwereld waar ik het net over had.

- *Is het passend hierbij over 'evidentie' te spreken ?*

- Husserl spreekt van evidentie in de zin van klaarblijkelijkheid. Nu, de latere Husserl maakt het verschil tussen een evidentie — wat in het dagelijkse leven voor mij evident is hoeft voor een wetenschapper nog niet evident te zijn — en apodiktische evidentie die slechts daar aanwezig is waar iedere poging tot tegenspraak dezelfde evidentie oproept. Als ik bijvoorbeeld zeg dat ik het *cogito* helemaal geen bewijs vind — ik kan daaraan twifelen — dan is die twijfel eveneens een gedachte, een *cogito*, zodat de twijfel de oorspronkelijke evidentie opnieuw in het leven roept. Dat noemt Husserl een apodiktische evidentie.

- *Sluiten fenomenologie en wetenschap elkaar uit ?*

- De fenomenologie biedt een kader aan waarin de wetenschapper zijn bevindingen kan plaatsen en waardoor hij zijn bevindingen kan interpreteren. Elk wetenschappelijk resultaat, zoals het aangeboden wordt, bevat een interpretatie. Wanneer men bijvoorbeeld zegt dat het leren van een rat, het leren überhaupt is, dan is dat al een interpretatie. Nu stel ik dat het denkkader van de fenomenologie een zeer geschikt interpretatiekader voor onder andere de menswetenschappen biedt.

- *Niet al uw collega's in de fenomenologie zullen het daarmee eens zijn; sommigen willen een heel scherpe tegenstelling tussen wetenschap en fenomenologie maken.*

- Die stromingen en collega's zijn me bekend, die waren met name in Utrecht zeer actief, ik heb me daar altijd een beetje van gedistancieerd terwijl we persoonlijk op zeer goede voet stonden en zelfs voor een deel bevriend waren; op dit punt was er altijd een verschil van mening tussen ons.

- *Uw nieuwste, maar niet uw laatste werk, 'Jenseits von Sein und Zeit', is volledig gewijd aan de filosofie van Emmanuel Levinas, leerling, zowel van Husserl als van Heidegger. Wat heeft u zo sterk aangetrokken bij Levinas ?*

- De fenomenologie heeft sedert haar bestaan, sedert Brentano, Husserl en Scheler, geprobeerd een ethica op te bouwen; mijn overtuiging is dat deze pogingen niet volledig geslaagd zijn. Levinas probeert dit op een totaal nieuwe wijze, zijn manier om de moraalfilosofie te motiveren is op het eerste gezicht verrassend en zelfs bevreemdend, maar bij nader toezien en nadere bestudering werkt die toch

fascinerend en overtuigend, mij althans heeft ze overtuigd. Te lang heeft men de ethica, ook in de scholastiek, als een laatste hoofdstuk beschouwd, als een aanhangsel tot de metafysica en de ontologie en natuurfilosofie. Levinas keert tot Kant terug en geeft de voorrang aan de praktische rede en niet aan de theoretische rede. Bij Levinas is dit een zeer belangrijk punt : *la justice précède à la vérité*. Dat verlangen naar waarheid ontspringt aan ons verlangen naar rechtvaardigheid. Rechtvaardig kan ik alleen maar zijn als ik op de een of andere manier objectief ben. En objectief kunnen we op het ogenblik alleen maar zijn als we wetenschappelijk tewerk gaan... dat geeft te denken. Er is meer : bij Levinas vinden we een heftige kritiek op alles wat totalitair is. Zijn lang leven, van zijn jonge jaren tot zijn rijpe mannenjaren, zo schrijft hij zelf in een korte autobiografische schets, is overschaduwd door het spook van het totalitaire bewind, eerst het tsaristische bewind, dan het nazistische, dat hij in een gevangenschap, dat eigenlijk een soort concentratiekamp was, van dichtbij heeft meegemaakt. Er is ook de invloed op het totalitaire denken in Frankrijk zelf, dit heeft op hem een diepe indruk gemaakt en heeft natuurlijk zijn wijsgerige benadering bepaald. Nu ziet hij een verband tussen de heideggeriaanse filosofie en dit totalitaire denken. De heideggeriaanse filosofie die zich bewust beperkt tot het eindige, het eindige zijn, moet in een fundamentele ontologie beschreven en geanalyseerd worden. Tegenover dit soort ontologie zet Levinas zich af en poogt hij reëel een metafysica op te bouwen waar het begrip van de oneindigheid tot zijn recht komt. Hier knoopt hij enerzijds aan bij bepaalde religieuze ideeën en anderzijds bij bepaalde cartesiaanse ideeën die hij weer op zijn manier interpreteert, maar het is in ieder geval een poging om het begrip van de oneindigheid, ook het streven naar het oneindig goede, in de filosofie tot zijn recht te laten komen.

- *Ofschoon uw geestelijke achtergrond in Wenen liberaal en Luthers was en u in 1938 katholiek bent geworden, toch grijpt u vaak terug naar het geestelijk erfgoed van het judaïsme waaruit u trouwens toch zelf op een of andere manier komt. Als ik nu naar uw publicaties en uw belangstelling voor Martin Buber, Franz Rosenzweig, Emmanuel Levinas kijk, vraag ik mij af of dat dan iets te maken heeft met een soort nostalgie naar een spiritualiteit waaraan u had kunnen participeren, maar die u op een of andere manier door omstandigheden ontsnapt is ?*

- Ik heb Martin Buber en Rosenzweig bestudeerd omdat ik meen dat ik Levinas anders niet kan plaatsen. Ik moet hem in de hedendaagse joodse religieuze of ook religieuze denkers in het algemeen kunnen onderbrengen. Ik zou dus niet willen spreken van een nostalgie naar het judaïsme; dat judaïsme als zodanig heb ik nauwelijks leren kennen en het heeft me nooit aangetrokken. Er is bij mij echter wel een groeiend besef dat een fundamenteel monotheïsme ten grondslag ligt

zowel aan het jodendom als aan het christendom als aan de islam. Dit fundamenteel monotheïsme, en alles wat daar ook filosofisch en ethisch aan vast zit, dat vind ik nergens zo overtuigend uitgebeeld als in de filosofie van Levinas. Het judaïsme heeft een heel belangrijke bijdrage in het christendom te leveren. Ik geloof dat op dit punt katholieken en protestanten het eens zijn. Ik kan ook Levinas verregaand... Laat ik het zo zeggen: ik kan ook de filosofische geschriften van Levinas verregaand als christen lezen, dat is zeer typerend. Het is ook typerend dat hij ere-doctor is van de Loyola universiteit te Chicago, de naam zegt al dat ze katholiek is, van de katholieke universiteit van Leuven en hier in Nederland van de Rijksuniversiteit te Leiden, die is wel een rijksuniversiteit, maar is toch verregaand door een zeker vrijzinnig protestantisme gekenmerkt. Ik vind dat dit geen toeval is dat hij in christelijke kringen heel sterk gewaardeerd wordt.

- Levinas' ethiek en de christelijke spiritualiteit brengen ons naar andere aspecten van uw onderzoek: de opvoedingspraktijk en het politieke waarvan u ook de grondslagen heeft bestudeerd. Zou u stellen dat de pedagogiek transcendenten grondslagen heeft?

- In het katholicisme bestaat er een traditie waarin men meent uit de geloofsovertuiging alle normen voor het pedagogische handelen te kunnen deduceren. Ik heb daar moeite mee. De geschiedenis leert dat de opvoedingswetenschap een duidelijk empirisch aspect heeft dat om een beschrijvende pedagogiek vraagt, zodat het niet mogelijk is dit zonder hulp van psychologische, sociologische methoden te bereiken. De studenten moeten deze motoren onder de knie krijgen voor dat ze iets zeggen over concrete normen. Anderzijds moet men zich toch verdedigen tegen bepaalde positivistische of neo-positivistische invloeden die in deze beschrijvende pedagogiek de agogische wetenschap zondermeer zien. Ik denk dus dat de wijsheid van de opvoeding in een evenwichtige verdeling van de aandacht op allebei de aspecten ligt, zowel het empirische als ook het normatieve. Ik aanvaard wel normatieve wetenschappen zoals de rechtswetenschappen of zelfs de moraalfilosofie. Maar u kunt niet zoals bijvoorbeeld Herbert proberen die pedagogiek moraalfilosofisch te deduceren. Nu zijn sommige normen in de menselijke samenleving eenvoudig, ik moet hier op straat rechts rijden omdat het de regel is, maar daar zijn ook normen die uit de transcendenten grondslag van het menselijke bestaan voortvloeien. En of die nu in de vorm van een geloof gevat moeten worden en of dit geloof een geloof in een bepaalde kerk impliceert, dat valt te betwijfelen.

- Hoe staat u tegenover de sterke ideologisering die men kan terugvinden in bepaalde opvoedingspraktijken ?

- Het woord ideologisering is veelzinnig en daar is in de filosofie en in de wetenschapstheorie veel over te doen, maar als men daaronder verstaat dat men datgene wat men het kind in politiek opzicht wil bijbrengen, waarmee men het van huize uit vertrouwd wil maken, in bepaalde categorieën en begrippen wil gieten die heel scherp staan tegenover andere categorieën en begrippen, dan ben ik beslist tegen ideologisering. Het kind, de opgroeiende mens, moet zichzelf zijn beeld vormen; wij dragen de materialen aan, wij geven uiteraard onze overtuiging, maar we moeten niet het kind onze zienswijze opdringen. De idee dat onze hele cultuur op een dwaalspoor is en dat nu volkomen opnieuw begonnen moet worden is een zeer gevaarlijke wijze van voorstellen. Ik dacht dat het betere, het nieuwe uit het goede oude moet voortkomen.

- U werkt aan een nieuw boek dat het politieke behandelt.

- Ja, dat nieuwe boek bevat een poging om enige grondgedachten van Levinas toe te passen op actuele gebieden, op ethische en politieke vraagstukken, het heet dan ook : aan gene kant van de burger, ethisch-politieke meditatie voor deze tijd. Ik tracht hier hete hangijzers niet uit de weg te gaan, maar ze integendeel aan te pakken. Het boek is nog niet voltooid, u zal het wel lezen.

- Heeft u in de periode waarin u nu toch al dertig jaar in Nederland woont verschuivingen in het intellectuele klimaat kunnen opmerken ? In mijn lectuur merk in ieder geval een verschil : als ik aan de publicaties van tien of twintig jaar geleden denk en de vergelijking maak met wat vandaag in Nederland wordt uitgegeven, heb ik de indruk dat er een cultuurkloof is ontstaan. Er is die toenemende invloed van de Amerikaanse oriëntatie in de wetenschappen en in het denken. Terwijl ik in het Nederland van tien of twintig jaar geleden (of bij de oudere generatie) een vrij grote aanbreng van het continentale denken vind. U bent uiteraard zelf een vertegenwoordiger van het continentale denken. Hoe ziet u nu die groter wordende cultuurkloof tussen het Amerikaanse-angelsaxische denken enerzijds en de continentale denkwijze anderzijds ?

- Ik zou niet van een cultuurkloof willen spreken. Het is een feit, en daar ben ik het met u eens, dat op bepaalde gebieden, zoals in de taalwetenschappen, de invloed van het angelsaxische, analytische denken zeer groot is, om niet te zeggen overheersend. Evengoed in bepaalde takken van de psychologie, zoals de functieleer. Maar dit is niet zo overweldigend als u het aanneemt, omdat er ook

reacties zijn. Ik zie dat bij mijn studenten : ze reageren daartegen op verschillende wijzen, ze knopen ook weer aan bij de oude Europese traditie, hetzij literair, hetzij religieus. Er is een nieuwe belangstelling voor meditatie die toch zeker ook in België op te merken valt. Dit alles wijst juist in de tegenovergestelde richting. Bovendien kunnen we ook in Amerika een hele sterke tegenreactie waarnemen. Ik vraag me af hoelang dit amerikanisme nog amerikanisme zal zijn en blijven.

- *Om te besluiten : u houdt van bergwandelingen, welk verband bestaat er tussen wandelingen in de bergen, tussen de bergen en wijsbegeerte ?*

- Bij mij is het verband zo dat wijsbegeerte een geweldige concentratie vraagt; het schrijven valt me niet gemakkelijk zo dat ik de ontspanning in de bergen zeer dringend nodig heb. Ik ben een natuurvriend en in de bergen stellen zich dan totaal andere problemen : hoe bewaar ik mijn evenwicht en hoe kan ik deze lawine ontwijken, dat werkt voor mij bevrijdend en ontspannend.

- *Is dat metaforisch niet van toepassing op de wijsbegeerte : hoe lawines en kloven ontwijken, hoe het evenwicht bewaren ?*

- Ik heb het heel concreet en niet metaforisch bedoeld : het is eenvoudig het totaal andere, het doet me lichamelijk en psychisch goed.